

K otázce vztahu české a německé psychiatrické kliniky pražských lékařských fakult do roku 1918

Hlaváčková L.

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha,
přednostka prof. PhDr. M. Říhová, CSc.

Bylo-li tématem mezinárodní pražské konference v září 2004 „Politika v dějinách léčby duševních chorob“, můžeme úvodem našeho příspěvku konstatovat, že do dějin české a německé psychiatrické kliniky zasahovala politika svým způsobem od jejich založení až do dočasného zániku české po uzavření českých vysokých škol v listopadu roku 1939. Výraz „svým způsobem“ třeba chápat tak, že ovlivňovala přístup nadřízených úřadů k řešení všech otázek spojených s provozem těchto klinik počínaje otázkami personálními a konče rozhodováním a problémech každodenního provozu těchto institucí v oblasti pedagogické, vědecké i léčebné. Tato situace nebyla ovšem ničím specifickým. Byla dána faktem, že v našich zemích žily od středověku vedle sebe dva národy – český a německý – a jejich vztahy, řečeno slovy našeho největšího historika 19. století Františka Palackého – „stýkání a potýkání“ – zrcadlily ve všech oblastech politické poměry v našich zemích.

Zhruba od počátku 60. let 19. století, kdy nastalo v rakouském soustátí určité politické uvolnění, se datuje zápas Čechů o českou univerzitu. Trval dvacet let a byl ukončen vydáním zákona o rozdělení pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou v únoru roku 1882. Obě měly být pokračovatelkami starobylého učení Karlova, přednostové jednotlivých kateder, ústavů a klinik se měli svobodně rozhodnout, na které univerzitě hodlají dále působit. Na ni pak převedli svá pracoviště. Ve sboru lékařské fakulty výrazně převažoval německý živel, němečtí profesori ve své většině ostře vystupovali proti rozdělení univerzity a zejména lékařské fakulty. Tvrdili mj., že není možno pěstovat medicínu na úrovni doby v češtině a podobně. Protože na českou lékařskou fakultu přešli jen tři kliničtí přednostové (internista B. Eiselt, chirurg V. Weiss a porodník J. Streng), bylo nutno pro českou fakultu urychleně zřídit všechny teoretické ústavy a chybějící kliniky. Proto česká

fakulta zahájila činnost s ročním zpožděním, v říjnu roku 1883 [2].

Psychiatrická klinika do té doby na pražské fakultě neexistovala. Přitom Praha měla od roku 1790 v rámci zakládání centrálních zdravotních ústavů, nařízením Josefem II., na svou dobu moderní ústav pro choromyslné, který se stále rozšiřoval a po vybudování tzv. nového domu v letech 1840–1844 v areálu bývalého kláštera v Kateřinkách získal pověst nejlepšího ústavu v monarchii. Navíc měla pražská fakulta od roku 1841 prvního docenta psychiatrie v monarchii – známého Josefa Riedla – který ohlašoval specializované přednášky z psychiatrie, ovšem nepovinné, od roku 1841 do roku 1848. Jinak se přednášela psychiatrie, podobně jako na mnoha evropských fakultách v této době, stále ještě pouze v rámci povinné výuky v interní medicíně. Určitým pokusem o zlepšení této situace byl dvorský dekret z roku 1821, který nařizoval povinné klinické demonstrace v ústavu choromyslných. Po Riedlovi, který odešel do Vídně, ohlašovali do založení psychiatrických klinik specializované přednášky Jakob Fischel (1849–1858 a 1872–1885) Franz Köstl (1856–1871), Moritz Smoler (1878–1880) a Arnold Pick (1878–1885) [3, 4].

Po rozdělení univerzity a její lékařské fakulty se začalo konečně jednat o zřízení psychiatrických klinik na obou fakultách. Jednání se táhla od roku 1883 celé tři roky. Největším problémem bylo umístění klinik. Na vybudování nových nebo zevrubnou adaptaci stávajících objektů nebyly prostředky. Pražský ústav choromyslných byl zemskou, nikoliv státní institucí, a k umístění klinik v jeho zdech se stavěl nepříliš ochotně. Připouštěl je jako pouze provizorní řešení. Ústav umístěný v několika budovách už dávno nepatřil k moderním, byl špatně vybaven a permanentně přeplněn. Česko-německý problém se projevil hned při jednání o umístění klinik. Zástupci německé fakulty

Předneseno v německé verzi na konferenci Internationale Arbeitsrunde zur Geschichte der Seelenheilkunde-Politik und Geschichte der Seelenheilkunde, 16.–18. 9. 2004, Praha, Strahovský klášter. Rozsáhlá studie (34 s.) na toto téma přijata do tisku ve sborníku k dějinám lékařství, Karolinum 2005, kde jsou uvedeny podrobné citace pramenů a literatury.

se snažili poukazem na zákon o rozdělení univerzity získat umístění v nejlepší části ústavu – v „novém domě“. Češi oprávněně poukazovali na to, že na nerozdělené fakultě psychiatrická klinika neexistovala, a proto mají stejný nárok na volbu umístění jako Němci. Nakonec bylo rozhodnuto, že obě kliniky dostanou lůžka v novém domě – česká klinika dostala přízemí, německá druhé patro, v prvním bylo oddělení zuřivých pacientů společné pro obě kliniky a oddělení platících. Soužití klinik se zemským ústavem bylo složité, na problémy poukazovaly svorně přednostové obou klinik, prof. Pick byl v tomto ohledu iniciativnější než jeho čeští kolegové. Šlo zejména o vyřešení právních vztahů klinik k ústavu, o pravomoce přednostů klinik vůči řediteli ústavu a pochopitelně o finanční záležitosti spojené s provozem klinik. Na každém patře, kde byla umístěna klinika, bylo cca 100 lůžek, spor se vedl již o to, kolik z nich budou tzv. klinická lůžka, erár počítal se 40–50, přednostové považovali všechna lůžka za klinická. O tzv. regulativu či statusu, který by řešil tyto složité vztahy, se jednalo od podzimu roku 1888 a teprve po téměř deseti letech – v roce 1897 – nabyl „předběžné provizorní účinnosti“, která trvala po celé námi sledované období.

Z uvedeného je zřejmé, že umístění klinik bylo naprosto nevhodné a nevyhovující, poměry v přeplněném ústavu byly často předmětem kritiky v jednání na zemském sněmu a občas i v denním tisku [1, 6].

V rámci těchto neutěšených poměrů, které sužovaly obě kliniky, nutno konstatovat, že česká byla v situaci ještě horší než německá. V čele německé stál od jejího založení po celou sledovanou dobu mezinárodně renomovaný profesor Arnold Pick, významný vědec, ale i velmi schopný manažer. Pro českou fakultu bylo těžké najít odborníka schopného výuky v českém jazyku. Nutno připomenout, že česká odborná terminologie se teprve dovytvářela. První dva čeští přednostové – Benjamin Čumpelík a Bohuslav Hellich – řídili kliniku jako suplující profesori a tíhli více k práci ústavních lékařů, než k pedagogicko-vědecké práci. Poměry se konsolidovaly až jmenováním prof. Karla Kuffnera do čela kliniky v roce 1895, který ji pak řídil až do odchodu na odpočinek v r. 1929. Je právem pokládán za zakladatele české vědecké psychiatrie. Jako přednost kliniky byl ovšem ve srovnání s Pickem zřejmě málo výbojný, nedostatkem sebedůvěry trpěl po čtyřicítce i ve své vědecké práci [7].

Jako takřka ve všech obdobných případech byly navíc nadřizené úřady mnohem vstřícnější při plnění požadavků a přání německých přednostů. Česká klinika byla znevýhodněna již tím, že při mnohem větším počtu posluchačů, (v některých letech to byl poměr až dvě třetiny ku jedné) měla stejnou dotaci jako německá. Pick se velmi snažil – většinou úspěšně – získat každoročně vedle základní dotace další prostředky na vybavení

a provoz kliniky. Máme o tom doklady jak ze zasedání profesorského sboru německé fakulty, tak ze spisů psychiatrické kliniky. Pro českou kliniku se, bohužel, nedochovaly srovnatelné dokumenty, ale máme svědectví jednoho ze žáků prof. Kuffnera, prof. Jana Janského, který poměry na české klinice popsal takto: „*Co to stálo námahy, kolik papíru muselo se popsat, kolikrát i osobně intervenovat než vyměněno bylo hmyzem zamořené lůžko, získána jedna židle, poskytnuto trochu teplé vody ke koupelím, rozmnožen personál o jednu pomocnou sílu, přidělen druhý asistent*“ [5].

Výrazná preference německé kliniky se projevila také při přidělování asistentů. Bez ohledu na zmíněnou počty studentů dostala německá klinika druhého asistenta v roce 1889, česká až 1896, třetího německá 1898, česká 1909, čtvrtého německá 1904, česká – pouze nehonoranového – v r. 1909.

Přes tuto zřejmou nepřízeň úřadů se česká klinika zdatně snažila udržet krok s německou. Převyšovala ji v počtu habilitovaných osob (5 na české, 3 na německé) i těch, které dosáhly profesury (na české 4, na německé 3).

Také nabídka přednášek z psychiatrie byla zcela srovnatelná. Až do r. 1899 to byly ovšem přednášky nepovinné, teprve studijní programy z počátku 20. století (1903) uznaly konečně psychiatrii jako povinný zkušební obor, a tím se staly pro mediky povinné přednostenské přednášky, které měly být v letním semestru minimálně pět hodin týdně. Vedle toho nabízely obě kliniky řadu nepovinných přednášek svých habilitovaných pracovníků. Na české fakultě byla tato nabídka většinou o něco vyšší.

Pro vědecký profil pracovníků klinik je nejdůležitější jejich publikační činnost. Jsem si vědoma, že prosté číselné porovnání nevyovídá nic o kvalitě těchto prací. Protože lékařští odborníci, doboví i historici lékařství, jak čeští tak němečtí, hodnotí publikační činnost přednostů a profesorů obou klinik velmi příznivě, může přinést i toto pouhé číselné porovnání další informaci při srovnávání obou klinik.

Jaksi před závorku nutno vytknout osobnost prof. Picka, jehož vědecké objevy udivují i současné odborníky. Obdivuhodný je i počet jeho publikací – do r. 1918 to bylo cca 250 prací převážně v německých periodikách, ale devět z nich nalezneme v amerických, sedm ve francouzských, pět v anglických a jednu ve časopise švýcarském.

Ve srovnání s ním je publikační činnost nejen dvou prvních mimořádných přednostů (Čumpelík otiskl pouze 3 referáty, Hellich měl cca 12 článků), ale i prof. Kuffnera zanedbatelná s pouhými 23 pracemi. Do dějin české psychiatrie se ovšem zapsal vynikající učebnicí, která vyšla v dvou svazcích. Již jsme se zmínili o tom, že po r. 1900 omezil svoji publikační činnost v souvislosti s psychickými problémy a ztrátou sebedůvěry.

Ovšem srovnatelný s prof. Pickem je co do množství publikací prof. Haškovec, který se však zabýval především problematikou neurologickou. Z 204 prací uveřejnil 21 ve francouzštině, 4 v němčině a 1 v polštině. Plodným autorem byl i profesor Heveroch, z 91 prací uveřejnil 10 v němčině a 2 ve francouzštině. Prof. Janský, který zemřel poměrně mlád (ve 48 letech), publikoval 14 prací.

Protože ani Pickovi profesorští kolegové z kliniky nebyli příliš publikačně výkonní – A. Margulius uveřejnil pouze 21 prací, E. Straussler též okolo 20 a O. Fischer okolo 35, dopadá číselné srovnání publikační činnosti stejného počtu čtyři profesorů na obou klinikách pro českou příznivě – dokonce o asi o dvě desítky prací předčila německou. Nutno ovšem připomenout, že práce publikované převážně v mezinárodní odbornou věřejnost.

Příslušníci české inteligence – ač byli v oné době prakticky bilingvní – považovali za svoji vlasteneckou povinnost publikovat především česky, i když tím ztráceli možnost proniknout se svými pracemi na zahraniční fórum. Tuto skutečnost lapidárně zhodnotil náš významný internista prof. Charvát

(1897–1984): *Bohemica non leguntur, si leguntur, non citatur...*

Závěrem je třeba se zmínit ještě o jedné otázce. Nyní se u nás často hovoří o významu soužití českého, německého a židovského etnika a jejich vzájemném pozitivním ovlivňování. K tomu, jak to bylo v případě psychiatrických klinik odsouzených žít v nejužším fyzickém kontaktu celá desetiletí, se vyjádřil prof. Vondráček (1895–1978), náš významný psychiatr s velkým porozuměním pro historii, který toto soužití ještě sám zažil, ve svém příspěvku k dějinám německé psychiatrické kliniky takto: *„Nutno si položit otázku, jaký význam měla německá psychiatrická klinika pro vývoj české psychiatrie. Nutno, bohužel, odpovědět, že téměř stejný, jako kterákoliv jiná klinika cizojazyčná v kterémkoliv státě. Působila jen svými pracemi, které si čeští lékaři přečetli. Styk vědecký byl nepatrný, jen při návštěvě některého významného psychiatra šli někteří naši lékaři na německou schůzi, opak byl ještě řidší“* [8]. V prostudovaných pramenech jsem nenalezla důkazy, kterými bych mohla tomuto tvrzení oponovat, a proto s ním souhlasím.

LITERATURA

1. Archiv Univerzity Karlovy: Zápisy ze zasedání profesorských sborů české a německé lékařské fakulty 1883–1918. Akta německé psychiatrické kliniky, karton 86.
2. **Hlaváčková, L.:** Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty v době rozdělení pražské univerzity. Sborník lékařský, 85, 1983, s. 59–63, 105–111, 147–159.
3. **Hlaváčková, L., Svobodný, P. (red.):** Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, I. A–K, Praha, 1988, II. L–Ž, Praha 1993.
4. **Hlaváčková, L., Svobodný, P.:** Biographisches Lexikon der Deutschen medizinischen Fakultät in Prag 1883–1945, Praha 1998.
5. **Janský, J.:** Ku 60tým narozeninám prof. Dra Kuffnera. Čas. lék. Čes., 57, 1918, s. 822–824.
6. Státní ústřední archiv: Fond ministerstva kultu a vyučování, karton 18 a 19.
7. **Vencovský, E.:** Sto let české psychiatrické kliniky v Praze. Univerzita Karlova, Praha, 1987.
8. **Vondráček, V.:** Německá psychiatrická klinika v Praze v létech 1882–1945. Čs. psychiatrie, 62, 1966, s. 124.

Dodáno redakci: 20. 9. 2004

Po skončení recenzního řízení: 30. 11. 2004

*Doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc.
Ústav dějin lékařství a cizích jazyků
Kateřinská 32
120 00 Praha 2*